Materiallar to’plami · Conference Proceedings
QATAG‘ON QURBONLARI: TARIXIY XOTIRA, MILLIY O‘ZLIK VA MA’NAVIY MEROS
10 September – 10 October 2026
UDK 94

FUTBOLNING IJTIMOIY-MADANIY QADRIYATLARI VA JADID MEROSIDAGI JISMONIY-AXLOQIY KAMOLOT G‘OYALARINING FALSAFIY QIYOSI

Dilyorbek Yunusbekovich Irmatov*
Farg‘ona davlat universiteti, mustaqil izlanuvchisi
✉ irmatov@89gmail.com

ANNOTATSIYA

Futbol qadriyatlari jadid merosidagi jismoniy-axloqiy kamolot bilan normativ qiyoslanadi. Sport mahorati, g‘alaba va fazilat bir-biridan ajratiladi. Raqibning teng maqomi va qoidaning maqsadi baholash mezoni sifatida taklif etiladi. Tarixiy merosdan zamonaviy futbolga bevosita genealogiya chiqarilmaydi. Qiyos sportning axloqiy samaradorligini empirik tasdiqlamaydi.

Kalit so‘zlar

futbol, jadid merosi, jismoniy kamolot, fazilat, halol o‘yin, raqib maqomi.

DOI: 10.5281/zenodo.23281915

KIRISH

Futbol va jadid merosidagi jismoniy-axloqiy kamolot g‘oyalarini qiyoslash bevosita tarixiy ta’sirni isbotlash bilan bir narsa emas. Mazkur maqolada jadidlar zamonaviy futbol etikasi nazariyasini yaratgan, degan da’vo qo‘yilmaydi. Qiyosning predmeti boshqa: kuch, mahorat, intizom va umumiy qoida insonning axloqiy shakllanishi bilan qanday munosabatda talqin qilinadi? Sportdagi muvaffaqiyat shaxsning axloqiy yetukligini avtomatik tasdiqlaydimi yoki buning uchun qo‘shimcha mezonlar zarurmi?

Saidova Sharqda yoshlarni tarbiyalashning ijtimoiy-madaniy va diniy-axloqiy jihatlarini qiyoslaydi [1]. Abuyev jadid namoyondalari merosining bugungi ahamiyatini muhokama qiladi [2]. Ushbu ishlar tarbiya va ma’rifiy mas’uliyatni umumiy kontekstda ko‘rish imkonini beradi. Biroq ulardan muayyan jadid futbolni qanday baholaganini bilib bo‘lmaydi. Shuning uchun maqola tarixiy nasabnomani emas, jismoniy takomillashuv va axloqiy maqsadni qiyosiy muammolashtirishni tanlaydi.

Maqsad futbolning ichki amaliy qadriyatlari bilan ma’rifiy kamolot haqidagi normativ talablarning mos va nomos tomonlarini ajratishdir. Asosiy tezis jismoniy mahorat axloqiy kamolot uchun imkoniyat yaratishi mumkin, ammo natija qoidaga munosabat, raqibni tan olish va zaiflik oldidagi mas’uliyat bilan vositalanadi. «Sport yaxshi tarbiyalaydi» umumiy tezisi o‘rniga aynan shu vositachilik shartlari tahlil qilinadi.

MATERIALLAR VA METODLAR

Sakkizta manba ma’rifiy tarbiya, axloqiy falsafa va sport etikasi bo‘yicha tanlandi. Tarixiy va zamonaviy tizimlarning tashqi belgisi emas, ulardagi maqsad, vosita va cheklov munosabati solishtirildi. Qiyos analogiya ekanligi sababli o‘xshashlik sababiy aloqaga yoki to‘liq tenglikka aylantirilmadi. Futbol o‘yinlari statistikasi, sportchilarning psixologik o‘lchovi va tibbiy tavsiyalar bu ishga kiritilmagan.

Fikriy misollar sifatida halol o‘ynab yutqazish, qoidaga yuzaki rioya qilib raqibni kamsitish va g‘alaba uchun sog‘liqqa nomutanosib xavf yuklash olindi. Bular aniq jamoa yoki hodisaga ishora emas. Ularning

vazifasi natijaviy ustunlik, qoidaga muvofiqlik va axloqiy maqbullikni bir-biridan ajratishdir. Tadqiqotdagi «kamolot» biologik mukammallik emas, o‘z kuchidan mas’ul foydalanishning normativ yo‘nalishidir.

NATIJALAR

Seryogin stoitsizm va adolatning falsafiy munosabatini, Gorbunov esa Schweitzer etikasidagi ichki ziddiyatlarni muhokama qiladi [3; 4]. Ular futbol tadqiqotlari emas. Qiyosiy qiymati tashqi muvaffaqiyatning axloqiy yaxshilik bilan aynan emasligi hamda zarar ehtimoli mavjud amaliyotda mas’uliyatning murakkabligini muhokamaga olib kirishidadir. Maqolada bu farqlar sportchi kuchining ma’naviy qimmatini g‘alaba soniga keltirmaslik uchun qo‘llanadi.

Birinchi natija mahorat va fazilatni ajratishdir. To‘pni yaxshi boshqarish, tez qaror qilish yoki jamoaviy vazifani bajarish amaliy yutuqdir. Biroq raqibni kamsitmaslik, xatoni tan olish va boshqa ishtirokchining salomatligini hisobga olish boshqa mezonlardir. Birinchisidagi yuqori natija ikkinchisidagi nuqsonni mantiqan qoplamaydi. Shu bois jismoniy tarbiya maqsadini mahoratni oshirish bilan cheklash axloqiy savolni ochiq qoldiradi.

Devine sportdagi mukammallik elementlarini tahlil qiladi [5]. Carr fazilat va bilim munosabatini muhokama qiladi [6]. Ularni qiyoslashdan sport mahorati bir xil sifat emasligi, axloqiy anglash esa qoidani yoddan bilish bilangina tugamasligi kelib chiqadi. Qoidani bilgan o‘yinchi uning maqsadini ataylab chetlab o‘tishi mumkin. Demak, ta’limiy vazifa faqat taqiqni bilish emas, ayni qoida raqobatni qanday umumiy amaliyotga aylantirishini tushunishdir.

Ikkinchi natija raqibning axloqiy maqomidir. Raqib faqat yengilishi kerak bo‘lgan to‘siq emas, birgalikdagi o‘yinni mumkin qiluvchi ishtirokchi sifatida talqin qilinadi. Bu yondashuv raqobatni bekor qilmaydi. U raqobatni boshqa shaxsning insoniy maqomini inkor etmasdan davom ettirish shartini belgilaydi. Jadid merosining ma’rifiy talqini bilan mushtaraklik aynan shaxsiy imkoniyatni umumiy hayot oldidagi mas’uliyatdan ajratmaslik darajasida qo‘yiladi.

1-jadval. Sport mukammalligi va axloqiy kamolotni farqlash mezonlari

Mezon yoki bo‘g‘in	Tahliliy savol	Taklif etiladigan amal	Talqin chegarasi
Mahorat	Harakat qanchalik mohirona bajarildi?	Texnik sifatni alohida baholash	Mahorat axloqiy to‘g‘rilik emas
Qoida maqsadi	Usul o‘yinning mazmunini saqlaydimi?	Vosita va ichki maqsadni qiyoslash	Aniqlanmaslik oqlov emas
Raqib maqomi	Boshqa tomon teng ishtirokchimi?	Muomala va hurmatni tekshirish	Jamoaga sadoqat kamsitish emas
Mas’ul tanlov	G‘alaba nimaning hisobiga olindi?	Natija va oqibatni farqlash	Natija barcha vositani oqlamaydi

Alemdag yosh sportchilarning prosotsial va antisotsial xatti-harakatlari bilan axloqiy qaror munosabatini empirik o‘rganadi [7]. Bu manbadan barcha sportchi yoki aynan futbolga doir universal xulosa chiqarilmaydi. U sport ishtirokining axloqiy sifatini alohida tekshirish zarurligini ko‘rsatadigan tadqiqot sifatida olinadi. Mazkur maqola o‘sha tadqiqotning ma’lumotlarini qayta hisoblamaydi va boshqa aholi guruhiga ko‘chirmaydi.

Loland sportni o‘ziga qabul qilingan cheklovlar bilan bog‘laydi [8]. Qiyosdan uchinchi natija kelib chiqadi: o‘yinning qadri istalgan vosita orqali natijaga erishishda emas, ma’lum cheklovlar doirasida yutuq yaratishda hamdir. Biroq ixtiyoriy cheklov insonning asosiy himoyasini bekor qilmaydi. Jarohat yoki salomatlik xavfini «jasorat» bilan avtomatik oqlash mumkin emas. Aniq tibbiy baho mutaxassis vazifasi bo‘lib qoladi; falsafiy tahlil xavfni axloqiy ramz bilan yashirmaslikni talab qiladi.

Amaliy muhokama uchun o‘yin vaziyatini uch savol bilan tahlil qilish taklif etiladi: mahorat jihatidan nima qilindi, qoida nima uchun mavjud, boshqa ishtirokchi holati qanday hisobga olindi? Javoblar farqli bo‘lishi mumkin. Shu farq pedagogga barcha muvaffaqiyatni bir xil maqtov bilan baholamasdan, jismoniy va axloqiy o‘lchovlarni ajratishga yordam beruvchi nazariy vosita sifatida beriladi.

Fikriy sport vaziyatida futbolchi natijani yaxshilash uchun qoidaning maqsadiga zid, lekin aniqlanishi qiyin usuldan foydalanish imkoniga ega bo‘ladi. Uning texnik muvaffaqiyati bilan qarorning axloqiy sifati shu yerda ajraladi.

G‘alaba natijasi usulni o‘z-o‘zidan oqlamaydi. Mazkur xulosa har bir murakkab o‘yin epizodiga tayyor hukm berish emas, natija, qoida va raqibning teng ishtirokchi maqomini farqlashga qaratilgan normativ mezondir.

Jamoaga sadoqat ham ikki xil talqin qilinishi mumkin: hamkorlarni qo‘llab-quvvatlash yoki umumiy maqsad uchun boshqa jamoani insoniy maqomdan mahrum qilish. Birinchisi bilan ikkinchisi o‘rtasidagi chegarani saqlash sportning madaniy talqinida muhimdir. Raqib faqat to‘siq emas, faoliyatning mazmunli bo‘lishida qatnashuvchi tomon sifatida ko‘rilishi taklif etiladi. Shu bilan birga, bu ideal real futbol muhitida har doim bajarilayotgani da’vo qilinmaydi.

Jismoniy-axloqiy kamolotga doir qiyosda tana ustidan nazoratni shaxsning qadriga baho berish bilan aralashtirmaslik kerak. Yuqori sport natijasiga erisha olmagan odamning axloqiy yoki ijtimoiy qadri bundan kamaymaydi. Mehnat, mashq va o‘zini cheklashning qadri individual imkoniyat, sog‘liq va sharoitni hisobga olgan holda muhokama qilinadi. Sport mukammalligini insoniy mukammallikning yagona o‘lchoviga aylantirish maqoladagi ko‘p mezonli yondashuvga zid.

Ta’limiy topshiriqda jadid merosidagi kamolotga doir zamonaviy talqin bilan sportdagi aniq normativ dilemma yonma-yon o‘rganilishi mumkin. Talaba o‘xshash qadriyatni ko‘rsatishi bilan birga, tarixiy muallif futbolning bugungi qoidasi haqida gapirmaganini qayd etadi. Natija tarixiy kelib chiqish haqidagi uydirma emas, ikki amaliyotning maqsad va cheklovlari bo‘yicha asoslangan falsafiy qiyos bo‘ladi.

MUHOKAMA

Sportning axloqiy salohiyatiga urg‘u uni ortiqcha axloqiylashtirishga olib kelishi mumkin. Har bir texnik xatoni shaxs xarakterining nuqsoni deb baholash asossizdir. Taklif etilgan yondashuv aynan texnik mahorat, qaror uchun mavjud imkoniyat va axloqiy mas’uliyatni farqlaydi. Xato natija, beparvolik va qasddan zarar bir xil kategoriya emas. Ular haqidagi hukm mavjud dalil va vaziyatga mos bo‘lishi lozim.

Tarixiy qiyosning chegarasi ham aniq: jadid ma’rifiy merosi bilan hozirgi futbol instituti turli davr va tuzilmalarga tegishli. Ularning bir xil atamadan foydalanmagani yashirilmaydi. Mushtaraklik maqsad va mas’uliyat haqidagi savollarda izlanadi. Shu sababli mazkur maqola jadidlar davrida futbolning aniq rivojlanish tarixini yoki ular ishlab chiqqan sport dasturini taqdim etmaydi.

Keyingi empirik izlanishda jamoaning yutuqlari bilan birga xatoga munosabati, raqibni tan olishi, murabbiy nutqi va o‘yinchi xavfsizligiga doir qarorlari o‘rganilishi mumkin. Bitta self-report javobidan axloqiy kamolot haqida umumiy xulosa chiqarilmasligi kerak. Mazkur mezonlarning yosh, tashkilot va musobaqa sharoitiga mosligi alohida tekshiruvni talab qiladi.

XULOSA

Futbol va jadid merosidagi kamolot g‘oyalarining qiyosi tarixiy kelib chiqish emas, normativ munosabatlar darajasida amalga oshirildi. Mahorat, fazilat va g‘alaba alohida o‘lchovlar sifatida ajratildi. Mushtarak aksiologik yo‘nalish shaxsiy kuchni umumiy qoida, raqibning teng maqomi va oqibatlar uchun mas’uliyat bilan bog‘lashdan iborat. Sport axloqiy rivojlanishni avtomatik yaratmaydi; bunday imkoniyat talqin, pedagogik munosabat va amaliy qarorlar bilan vositalanadi. Taklif etilgan mezonlar aynan shu shartlarni keyingi tadqiqotda tekshirishga yo‘naltirilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Saidova K. Sharqda yoshlarni tarbiyalashning ijtimoiy-madaniy va diniy-axloqiy jihatlarining komparativistik tahlili. Tamaddun nuri. 2024. 8(59). (p. 242–246). DOI: 10.69691/an84sh23
2. Abuyev H. Jadid namoyondalari merosining bugungi kundagi ahamiyati. Tamaddun nuri. 2024. 10(61). (p. 46–48). DOI: 10.69691/3drj5207
3. Серёгин А.В. Стоицизм и справедливость. Философский журнал. 2019. 12(1). (p. 34–47). DOI: 10.21146/2072-0726-2019-12-1-34-47
4. Горбунов С.С. Внутренняя противоречивость этики Альберта Швейцера: недостаток или достоинство?. Вопросы философии. 2020. 6. (p. 190–194). DOI: 10.21146/0042-8744-2020-6-190-194
5. Devine J.W. Elements of excellence. Journal of the Philosophy of Sport. 2022. 49(2). (p. 195–211). DOI: 10.1080/00948705.2022.2059489
6. Carr D. Virtue and Knowledge. Philosophy. 2016. 91(3). (p. 375–390).

   DOI: 10.1017/S003181911600005X

7. Alemdag S. Investigation of prosocial and antisocial behaviors of young athletes in terms of moral decision making attitudes. Pedagogics, psychology, medical-biological problems of physical training and sports. 2019. 23(3). (p. 112–117). DOI: 10.15561/18189172.2019.0301

8. Loland S. Sport, Performance-enhancing Drugs, and the Art of Self-imposed Constraints. International Journal of Applied Philosophy. 2018. 32(1). (p. 87–100). DOI: 10.5840/ijap2018828102